

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 5-6
1987-1988

İstanbul, 1993

KÂDÎ BEYZÂVÎ

Doç. Dr. Y. Şevki YAVUZ

Hicrî VII. asrın büyük isimlerinden Kadî Beyzâvî hakkında sunacağımız araştırma beş kısımdan oluşmaktadır: Yaşadığı çağa genel bir bakış, hayatı, ilmî şahsiyeti ve görüşleri, eserleri, kelâmla ilgili eserlerinin tanıtımı ve sonuç.

A. YAŞADIĞI ÇAĞA GENEL BİR BAKIŞ

Beyzâvî'nin ilim dünyasındaki yerini belirleyebilmek için, öncelikle içinde yaşadığı çağın siyasî, ictimâî ve kültürel yapısına bir göz atmak uygun olur.

Hicrî VII. asır, siyasî açıdan İslâm ülkelerinde büyük karışıklıkların yaşandığı bir dönemdir. Bu devirde zamanın en büyük İslâm devleti olan Abbasîlerin iktidarı yıkılmış, İslâm kültür merkezi durumunda bulunan önemli yerleşim bölgeleri Moğollar ve Tatarların işgaline uğramış, ülkenin siyasî bütünlüğü bozulmuş ve parçalanma devrine girilmişti. Bu çağda İslâm dünyasının siyasi gücü doğuda Selçuklular, Mısır, Şam, Hicaz ve Yemen'de Eyyûbiler, Mağrib ve Endülüs'te Berberilerin elinde bulunuyordu. Bunların yanında Fars ülkesinde hakimiyet Harizmîler ve Atabeklerin elinde bulunuyordu.¹

Moğol istislasıyla Abbasîlerin yıkılmasından sonra müslümanlar bir çok siyasî gruba ayrılmış ve siyasî bir çözümlene dönemine girilmişti. İslâm ülkesinde fırkalara ayrılmış bulunan müslüman çoğunluğun yanında, geniş hürriyetlere, dinî, siyasî ve iktisadî haklara sahip olan Yahudî ve Hıristiyan azınlıklar da mevcuttu. Arapça resmî dil idi. Merkezî otoritenin zayıflamasına paralel olarak dinî hayat da giderek zayıflamaya başlamıştı. Sosyal yapıyı şehirler, köylüler, bedeviler ve askerlerden

1 Muhammed Hudaî, *Tarihu't-teşrî'l-İslâmî, el-Mektebetu't-ticâriyye 1390*, s. 539.

oluşan değişik gruplar teşkil ediyordu. Cemiyette dört sosyal sınıf bulunuyordu. 1) Halifeler ve yakın çevreleri (akrabaları, vezir, ordu komutanları). Bu grup sosyal refahın zirvesinde bulunuyordu. 2) Ulema sınıfı: İdareyi tasvib eden ve etmeyenlerden meydana gelmekte idi. Üçüncü grubu şairler, dördüncü grubu da avam tabakası oluşturuyordu.

Yedinci asrın ilk yarısında parlak ve canlı olan ilim ve kültür hayatı ikinci yarısında birçok alimin Moğol istilasında öldürülmesi, çok sayıda kitabın yakılması veya nehre atılarak telef edilmesiyle Mısır, Fars ve Kirman bölgeleri dışındaki bütün ilim merkezleri sönmüştü.

İstiladan kurtulmuş şanslı bölgelerden olan Fars ve Kirman istilaya uğrayan bölgelerden kaçan âlimlerin sığınağı haline gelmiş, bu sebeple bu bölgelerde canlı bir ilmi hareket meydana gelmiş ve yüzlerce bilginin yetişmesi mümkün olmuştu. Yetişen bilginler sultanların maddi destekleri ve siyasi himayeleri sayesinde medreseler kurmuşlar ve zengin kütüphaneler meydana getirmişlerdir. Bu tedbirlerin bir sonucu olarak da İslâm ilimleri gelişme sürecini söz konusu bölgelerde devam ettirmişti.² Tabakat kitapları bu çağda yetişen İslâm alimlerinin sayısının birhayli kabarık olduğuna işaret eder. İzz b. Abdüsselâm, İbn Hâcib, Nevevî, İbn Dakîk el-İd, İbn Salah gibi meşhur simalar bu asrın büyük isimlerindendir. Yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelen İslâm kültürünü korumaya çalışan devrin âlimleri bu gayelerine ulaşmak için önceden yazılan eserleri özetlemek, şerh etmek, yeniden tanzim etmek ve fihristler yapmak tarzında faaliyetlere girişmişlerdir. Bunun yanında usul, cedel, mantuk ve lügat ilimlerine dair yeni eserler telif etmişler, fıkıh ve kelâm kitaplarını bu ilimlerin örgüsüyle örmüşlerdir. Böylece felsefi ve dinî ilimleri mezcetmişlerdir. Beyzâvî'nin yaşadığı çağın siyasi ve kültürel yapısı kısaca bu durumda idi.

B. HAYATI

Meşhur Eşarî kelâmcısı, ünlü müfessir ve büyük Şafîî fakîhi olan Beyzâvî Şiraz kâdılkudatlığı yaptığı için "Kâdı, Kâdılkudât" diye de tanınır. Şiraz yakınlarındaki Beyzâ kasabasında dünyaya geldi. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber yüz yıl yaşadığını bildiren rivayet³ doğru kabul edilirse hicri 585/1189-90 yıllarında doğduğu söylenebilir. Çocukluğu Beyzâ'da geçti. Babasının, Fars Atabeki Ebû Bekr b. Sa'd tarafından başkent Şiraz kâdılkudatlığına atanmasından sonra ailesiyle birlikte buraya gitti ve hayatının çoğunu burada geçirdi. Fars emirinin Moğollarla iyi

2 Hasan İbrahim Hasan, *Tarihü'l-İslâm*, Kahire 1982, IV, 60-154.

3 İbn Habîb *Durretu'l-eslâk fî devleti'l-etrâk*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmed nr. 3011, I, 57^a

geçinmesinin bir sonucu olarak moğol istilasından kurtulmuş şanslı bölgelerden biri olan ve bu sebeple de istiladan kaçan komşu ülkelerin âlimlerine sığınak teşkil eden Şîraz'da geniş bir ilmî çevre buldu. Babasından icazet aldıktan sonra herhangi bir ilmî seyahate gerek kalmadan kendi memleketindeki Ehl-i sünnet âlimlerinden aklı ve naklî ilimleri tahsil etti. Bizzat kendisi Hz. Peygambere kadar varan bir ulema zinciri sayarak bağlı bulunduğu silsileyi zikreder.⁴ Bununla beraber babasının dışında doğrudan kendilerinden istifade ettiği hocalarının kimler olduğu hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Hocaları arasında Nesîruddin et-Tûsî ve Şihâbüddin es-Sühreverdî'nin bulunduğu nakledilirse de bu uzak bir ihtimaldir.⁵ Babasının vefatından sonra Fars emiri Abaka tarafından Fahreddin eş-Şîrâzîden boşalan Şîrâz kâdilkudâtlığına tayin edilen Beyzâvî (673/1303-4) bir müddet bu görevde kaldı, bir taraftan da talebe yetiştirdi.

Kemaleddin el-Merâğî, Abdurrahman b. Ahmed el-İsfahânî, Ahmed b. Hasan el-Cârberdî ve Zeyneddin el-Henkî veya Hebki meşhur talebelerindendir. Çeşitli ilim meclislerinde katıldığı münazaralarla şöhret yaptı. Çağdaşlarından İbn Mutahhar el-Hillî ile yazılı münakaşalarda bulunarak ona karşı üstünlüğünü kabul ettirdi. İslâmî hükümleri titiz bir şekilde uyguladığı için görevinden azledildi, müteakiben Fars'ın yeni başkenti olan Tebriz'e gitti (muhtemelen 680/1281-1). Subkî'nin kaydettiğine göre⁶ burada vezirin de hazır bulunduğu bir ilim meclisine katılarak ilmî vukufunu gösterdi, vezirden tekrar Şîrâz kadılığına tayin edilmesini istedi. Onu takdirle karşılayan vezir bu isteğini yerine getirdi. Eski görevine iade edildikten bir müddet sonra kadılıktan ayrılarak kalan ömrünü ilim ve ibadet ile geçirmek üzere Tebriz'e yerleşti. Diğer bazı kaynaklara göre ise Tebriz'de karşılaşmış sohbetlerinden faydalandığı şeyh Muhammed b. Muhammed el-Kütahtâî'den (veya el-Kühcânî) kadılığa tayin için vezir nezdinde şefaatta bulunmasını istemiş, o da kendisini ziyarete gelen vezire, Beyzâvî'yi göstererek "şu yanındaki adam cehennemden seccade mikdarı bir yer talebetmektedir" deyince vezir şeyhin emrini derhal yerine getirmiş,⁷ ancak Beyzâvî şeyhin sözlerinden etkilenecek talebinden vazgeçmiş ve tasavvuf yoluna sulûk edip kalan ömrünü Tebriz'de eser telif etmekle geçirmiştir. Kaynaklarda vefat tarihi konusunda 641 ile 716 yılları arasında değişen çok farklı rakamlar belirtilir. Ancak çoğunluğun kabul ettiğine göre 685 (1286-7) yılında Tebriz'de vefat etmiştir.⁸

4 *el-Ğâyetu'l-Kusvâ*, nşr. Ali Muhyiddin el-Karadâğî, Kahire 1982, I, 184.

5 Ali Muhyiddin el-Karadâğî, *Mukaddime'tu'l-Ğâyeti'l-kusvâ*, I, 64-65.

6 Subkî, *et-Tabakât*, Kahire 1383/1964, VIII, 158.

7 Kâtip Çelebi, *Kesfu'z-zunûn*, İstanbul 1971, I, 187.

8 Beyzâvî'nin hayatı hakkında bakınız: Subkî, *et-Tabakât*, VIII, 157-158; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut 1401/1981, XIII, 309; İbn Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine*, Beyrut ts, I, 123-124; Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut 1399/1979, II, 50; Safedî, *el-Vâfi*

C. İLMÎ ŞAHSİYETİ VE GÖRÜŞLERİ

İslâm ilimlerinin hemen hepsine dair birçok eser telif ederek "allâme" ünvanını kazanan Beyzâvî'nin güçlü bir ilmî şahsiyeti vardır. Hayatından bahseden müellifler onun geniş bir kültüre ve derin bir ilmî vukufa sahip olduğu hususunda ittifak etmiştir. Daha çok tefsir, kelâm, fıkıh ve usûl-ı fıkıh sahasında meşhur olmuştur. İslâm'ın doğru itikad, iyi muamele ve güzel ahlâktan ibaret olduğunu kabul eden Beyzâvî'ye göre⁹ tefsir, din ilimlerinin başı ve temel dayanağıdır.

a. Tefsirciliği:

Beyzâvî'ye göre Kur'an'ı tefsir etmek için bütün din ilimleri yanında Arap edebiyatını da iyi bilmek gerekir. Tefsir âyet, hadis, sahâbe sözü, dil kaideleri ve ulemânın görüşleri dikkate alınarak yapılmalıdır. Bir îcaz harikası olarak kabul edilen *Envâru't-Tenzîl*, onun tefsirciliğini gösteren başlıca kaynaktır. O bu eserinde kendisinden önceki kitapları ustaca özetlemiş, dil kaidelerine dayanarak yaptığı açıklamalarla da bir müfessir olduğunu göstermiştir. Kur'an'daki aklî istidlallerin mantıkî kıyas esasına göre cereyan ettiğini kabul eden Beyzâvî eserinde tevil ile tefsiri birleştirmiş, bağlı bulunduğu itikâdî ve fikhî mezhepleri olan Eşariyye ve Şâfiyye'yi delillendirmiş, diğer mezheplerin kendi görüşlerine delil gösterdikleri ayetlere temas ederek bunlara cevaplar vermiştir. Özellikle fikhî konularda Ebû Hanîfe'nin görüşlerine yer vererek bunlardan kendine göre zayıf olanlara işaret etmiştir. Ayrıca ayetlerden çıkarılabilecek hükümleri açıklayıp farklı kıraatlara değinmiştir.¹⁰

Beyzâvî'nin tefsirciliğine şu noktalarda itiraz edilmiştir:

- 1) Âyetlere verdiği mânalar birbiriyle çelişmekte ve bazı hatalar ihtiva etmektedir.¹¹
- 2) Sürelerin sonunda zayıf hadislere yer vermiştir.¹²
- 3) Âyetleri felsefî yorumlara tâbi tutmuş, Kur'an'ı rey ile açıklayıp rivayet yolu-
nu terketmiştir.¹³

bi'l-vefeyat, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut 1399/1979, II, 50; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, nşr. D. Krowulsky, Wiesbaden 1402/1982, XVII, 379; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-mufessirin*, nşr. A. Muhammed Umer, Kahire 1392/1972, I, 242; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sâade*, nşr. K. Kamil Bekrî, A. Ebu'n-nûr, Kahire 1968, II, 57, 103; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zehab*, Beyrut, ts, V, 392; İsmail Paşa, *Hediyetu'l-arifin*, İstanbul 1951, I, 462-463; Cevdet Bey, *Tefsir Tarihi*, İstanbul 1927, s. 113.

9 *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-tevil* (Haşiyetu Şeyhzâde kenarında), İstanbul 1282, I, 485.

10 *Envâru't-Tenzîl*, I, 69, 74-75, 237, 374, IV, 29.

11 Amilî, *el-Keşkül*, nşr. Tahir Ahmed ez-Zâvî, Kahire ts., I, 203.

12 Katip Çelebi, a.g.e., I, 188.

13 Cevdet Bey, *Tefsir Tarihi*, İstanbul 1927, s. 114.

4) Mecaz ve kinâyelere dayanarak yaptığı teviller sebebiyle Sünnî tefsir çizgisinden çıkmıştır.¹⁴

5) Az da olsa İsrâiliyyâta yer vermiştir.¹⁵

Âmilî'nin Beyzâvî tefsirinde hatalı ve çelişkili bilgiler bulunduğu dair tenkidi resûlun tarifi, Tevratın Hz. Musa'ya Firavun'un ölümünden önce veya sonra nâzil olması ve Hz. Süleyman'ın Beyt-i Makdisi bina etmesinden sonra hacca gitmesi gibi önemli olmayan konulara ilişkindir.¹⁶ Tefsirinde bu nevi konularda iki üç hatanın bulunması tefsirciliğine gölge düşürücü mahiyette değildir.

Kâtip Çelebi ikinci tenkidi ele alarak kalp gözü açılmış ve Rabbinin ilhamlarına mazhar olmuş bir âlim olan Beyzâvî için cerh ve tadil kaidelerini kullanmamak gerektiğini savunur ve tefsirine aldığı hadislerin kabul edilmesini ister.¹⁷ Ancak bu savunmayı hadis usûlü açısından kabul etmek mümkün değildir.

Sıddîk Bahâdır Han'ın yönelttiği üçüncü tenkit dirâyet metoduna karşı yapılan umumî bir tenkit olduğu için önemli kabul edilemez. Zira dirâyet metodu bir çok âlimin caiz görüp kullandığı bir tefsir tarzıdır ve Beyzâvî de bu metodu kullanabilecek seviyede bir âlimdir.

Mecaz ve kinâyelerin ışığı altında âyetlere getirdiği yorumlar dolayısıyla Sünnî bir müfessir sayılamayacağı şeklindeki itirazın da ilmî bir değeri yoktur. Meselâ, meleklerin Arş'ı "taşımalarını" ve etrafında tavaf etmelerini,¹⁸ onu korumaları ve işleriyle meşgul olmaları tarzında açıklaması Ehl-i sünnet anlayışına aykırı bulunmuştur. Halbuki bu yorum belagat ilmine göre uygun bir izahdır. Nitekim haml (taşımak) Kur'ân'da bu mecâzî mâna ile kullanılmıştır.¹⁹

Molla Gürânî'nin adını zikretmeden Beyzâvî'ye yönelttiği tenkitler,²⁰ ise *el-Futûhâtü'r-Rebbâniyye fî def'i's-şubuhâti'l-Kûrâniyye*, (Lâleli nr. 3653/5) adlı müellifi meçhul risâlede cevaplandırılmıştır.

Daha o zaman dünyanın yuvarlak olduğunu tefsirinde belirterek²¹ isabetli yorumlarda bulunmak suretiyle tabîî ilimlerdeki vukufunu da gösteren Beyzâvî kendisinden sonra gelen müfessirlere kaynak teşkil etmiş²² ve tefsirdeki şöhreti günümüze kadar ulaşmıştır.

14 Katip Çelebi, a.g.e., I, 187.

15 M. Huseyn ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-mufessirûn*, Kahire 1381/1961, I, 299.

16 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, III, 63, 291, 389, 404, 490, IV, 84.

17 Katip Çelebi, a.g.e., I, 188.

18 el-Mu'min 40/7.

19 el-Ahzâb, 33/72.

20 *Çâyetü'l-emânî*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 26, nr 1^b.

21 *Envârü't-Tenzîl*, I, 86.

22 Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, İstanbul 1936, X, 508.

b. Kelâmcılığı:

Dîni ilimlerin en şerefli ve temeli kabul ettiği kelâm ilmiyle uğraşmayı önemli bir vecibe olarak telakkî eden²³ Beyzâvî'nin bu ilimde de önemli bir yeri vardır. Felsefi kültürün yaygın olduğu bir dönemde yaşadığı için felsefe ile ilgilenmiş, kendisinden önce Râzî ile Âmidî'nin başlattığı "felsefe ile kelâmı birleştirme" işini daha da ileri götürerek iki ilmin meselelerini birbirinden ayırt edilemeyecek şekilde birleştirmiştir.²⁴ Onun aşırı bir dereceye varan memzuç metodu daha sonra Teftâzânî ve Cürcânî'yi etkilemiştir.

Beyzâvî'nin kelâmcılığını yansıtan bazı görüşleri şöyledir:

Âlemin hâdis ve mümkün oluşu²⁵ ve değişikliklere maruz kalması²⁶ yoluyla varlığı bilinen Allah'ın mahiyeti idrak edilemez; zira o, sonlu ve mürekkep bir varlık değildir. Zatını niteleyen (haberî) sıfatlarının da mahiyeti bilinemez.²⁷ Bu sebeple de onun âhirette görülmesinin nasıl olacağı dünya şartlarıyla idrak edilemez.²⁸ Allahın sıfatlarını zatından ayrı olarak düşünmek mümkündür ve bu onun birliğine hâlel getirmez.²⁹

Kulların sorumlu olması için, fiillerini Allah'ın yaratmasına bağlı olmadan yapabilmeleri gerekli değildir. Onların fiillerinden sorumlu tutulmaları fiilin meydana gelmesinde kısmî etki yapacak bir güce sahip bulunmaları sebebiyledir.³⁰

Peygamberlik sadece Allah'ın irade ve ihsanına bağlı olup peygamberin fizik yapısıyla alâkalı değildir.³¹

Kıyametin kopmasından önce deccal ortaya çıkacak ve Hz. İsa gökten inip onu öldürecektir.³² Bizâtihi müdrik bir cevherden ibaret olan insan esas cevherine dahil olmayan bedeninin yok olmasından (öldükten) sonra da bu özelliğini devam ettirir ve önceden hissettiği lezzet ile elemeleri yine hisseder.³³ Mîzan, âhirette herkes tarafından görülebilecek olan dili ve iki gözü bulunan bir tartı aletidir.³⁴ Cennet'in yeri bu âlemin dışında yedinci kat göğün üstündeki Sidre-i müntehânın yanındadır ve halen mevcuttur. Cehennem ise yedinci kat yerin altındadır. Cehennemde ebedî olarak kalacak olanlar sadece kâfirlerdir.³⁵

23 *Tavâliu'l-envâr min metâli'l-enzâr*, İstanbul 1305, s. 8.

24 İbn Haldun, *Mukaddime*, Kahire ts, s. 430.

25 *Tavâliu'l-envâr*, s. 322.

26 *Envâru't-Tenzil*, I, 322.

27 *Tavâliu'l-envâr*, s. 378; *Envâru't-Tenzil*, I, 695.

28 *Envâru't-Tenzil*, I, 303.

29 *Tavâliu'l-envâr*, s. 362.

30 *Envâru't-Tenzil*, II, 132.

31 Aynı eser, III, 128.

32 Aynı eser, II, 82.

33 Aynı eser, I, 687.

34 Aynı eser, II, 228.

35 *Tavâliu'l-envâr*, s. 446, *Envâru't-Tenzil*, I, 279, 671; IV, 441, 453.

Husun-Kubuh ikiye ayrılır: Şayet husun ve kubha konu teşkil eden şey pratik akılla veya doğuştan bilinecek bir husus ise bunun aklî olduğunda ihtilaf yoktur. Âhirette kendisine şevab ve ikabın terettüp ettiği nakle bağlı bir mesele ise bu takdirde aklın bilgi alanı dışında kalır.³⁶

İmanın hakikatı kalp ile tasdik etmekten ibaret olmakla birlikte kula farz olan imanın gerçekleşebilmesi için dil ile ikrar etmek gerekir. Zira gerçeği bilip de onu dili ile ifade etmeyen inatçılar Kur'an'da kötülenmiştir.³⁷ Amel ise imanın rükünlerinden değildir, ancak üzerinde bina bulunmayan bir temel insan için yeterli olmadığı gibi, amelsiz iman da insan için yeterli değildir.³⁸ Dinî emir ve yasaklar bütün insanlar için olup kafirler de bunlardan ötürü azaba uğrayacaktır.³⁹ Hayatta bulunan kâfirler için istiğfarda bulunmak caizdir.⁴⁰

Beyzâvî, felsefe ile kelâmı birleştirmesine rağmen kelâmcıların görüşlerini savunmuş, bazan selfin görüşlerini benimsemiş, iman konusunda Eş'arî'lerden farklı düşünmüş bir kelâmcı olarak görünmektedir.

Yazdığı eserlerle usûl-i fıkıh sahasındaki bilgisini de kabul ettirmiştir. Onun bu cephesini Celâleddin Abdurrahman *el-Kadî Nâsiruddin el-Beyzâvî ve eseruhu fi usûli'l-fıkh* adlı kitabında inceleyerek ortaya koymuştur.⁴¹ Beyzâvî usûl-ı fıkıhta Fahreddin Râzî ile Tacüddin el-Urmevinin tesirinde kalmış ve bunların metoduna uyarak eserlerini telif etmiştir. Fıkıhtaki yerini ise Ali el-Karadâğî *el-Gâyetu'l-kusvâ'nın* mukaddimesinde ele almıştır.

c. Sufiliği:

Beyzâvî'nin şeyh Muhammed b. Muhammed el-Kühcânî ile olan ilişkileri ve eserlerindeki bazı görüşleri onun tasavvufu da ilgilendiğini gösterir mahiyettedir. Azerbaycan şeyhi olarak da bilinen ve mutasavvıflara verilen ünvanlarla anılan⁴² Beyzâvî, nefis terbiyesini İslâm'ın temel rükünlerinden biri kabul eder.⁴³ Ona göre Allah'ın insana verdiği beş kabiliyet vardır. Bunlar Kur'an'da her birine işaret edilen⁴⁴ duyu, hayal, akıl, müfekkire ve kudsiyet güçleridir. İnsan kudsiyet gücü sayesinde gayb bilgisine ve melekût âliminin sırlarına vâkıf olur. Ancak bu güç sadece

36 *Tavâliu't-envâr*, s. 401.

37 *Envâru't-Tenzil*, I, 87, 130, II, 76.

38 Aynı eser, II, 207; IV, 469.

39 Aynı eser, II, 84.

40 Aynı eser, II, 356.

41 Eser Kahire'de yayımlanmıştır, 1401/1981.

42 İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, V, 392.

43 *Envâru't-Tenzil*, I, 485.

44 en-Nûr 24/35.

peygamberlerde ve bir de velilerde mevcuttur. Veliler bunun dışında gaybı meleklerin ilhamı vasıtasıyla da bilebilir.⁴⁵ İnsanın bu mertebeye ulaşabilmesi için şehvet duygusu ile dünya malına olan arzusunu yok etmesi gerekir.⁴⁵ Beyzâvî'nin tasavvufî görüşleri hakkında fazla bilgimiz yoktur. Öyle anlaşılıyor ki tasavvufî ile ilgilenmesi ömrünün son devirlerine rastlar. Tasavvufa dair sadece bir eser telif ettiğinin bilinmesi de bunu göstermektedir.

Beyzâvî tefsir, kelâm, fıkıh ve usûl-ı fıkıh'ın dışında hadis, nahiv, mantık, astronomi, tarih ve kozmografya ile de ilgilenmiştir. Eserleri uzun müddet Osmanlı medreselerinde ve diğer ilim meclislerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

D. ESERLERİ

Beyzâvî'nin günümüze kadar gelmiş olan eserleri daha çok tefsir, kelâm, fıkıh, usûl-ı fıkıh ve nahve dairdir:

1) *Envâru't-Tenzil*: Üzerinde 255 civarında şerh ve haşiye yapılacak kadar takdire mazhar olan tefsirini telif ederken Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ından, Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâîthu'l-ğayb*'ından ve Râğib el-İsfahânî'nin *el-Mufredât*'ından büyük çapta faydalanmıştır. Ancak bu eserleri tefsirinde başarılı bir şekilde mezcederek hem yeni bir kitap meydana getirmiş hem de ayetleri kendi görüşüne göre tefsir etmiştir. Bilhassa el-Keşşâf'ta yer alan Mutezilî görüşleri tenkit edip çürütmeye önem vermiştir. Yedi meşhur kıraata (el-Kırâatu's-seb'a), İmam Ya'kub'un kıraatını ekleyerek eserinde kıraatları sekize çıkarmıştır. *Envâru't-Tenzil* üzerinde yapılan çalışmaların sayısı hakkında kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Bursalı Mehmet Tahir *Envâru't-Tenzil* üzerinde 46'sı şerh ve haşiye 25'i talikler olmak üzere toplam 71 çalışmanın yapıldığını kaydeder.⁴⁷ Brockelmann bu sayıyı 83'e çıkarır.⁴⁸ Cevdet Bey ise bunların 255 olduğunu belirtir.⁴⁹ Katip Çelebi de bu çalışmaların önemli bir kısmını zikreder.⁵⁰ *Envâru't-Tenzil* üzerinde çalışma yapan şerhçi ve haşiyecilerin bazıları şunlardır. İbnu't-Temcîd, Suyûtî, Zekeriyâ el-Ensârî, Şeyhzâde, Gurâbzâde, Ganizâde Nadirî, Muhammed Şirvânî, Sa'dî Çelebî, Sadreddin Şirâzî, Sinan Efendi, Abdülhakim es-Siyalkûtî, Şihabeddin el-Hafâci, İbrahim b. Muhammed el-İsferâyînî, Halhâlî.⁵¹

45 *Envâru't-Tenzil*, III, 428-429; IV, 571.

46 Aynı eser, I, 329-330.

47 *Osmanlı Müellifleri*, I, 334-336.

48 *GAL, Suppl*, 738-743.

49 *Tefsir Tarihi*, s. 113.

50 *Keşfu'z-zunûn*, I, 188-191.

51 Bu eserlerin hepsi Topkapısarayî Kütüphanesinde mevcuttur. bk. III, Ahmed nr. 146, 187, 189, 190, 191, 192, 199, 202, 203, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214; Revan Köşkü nr. 161, 162, Emanet Hazinesi nr. 581, 584, Medine nr. 141, 144, 150.

2) *Havassul'-Kur'an*: Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir yazmada⁵² müstakil bir eser olarak Beyzâvî'ye nisbet edilen bu risâle sûrelerin faziletine dairdir.

3) *Tavâli' u'l-envâr min metâli'i'l-enzâr*. Kelâmla ilgili en hacimli eseri olan kitabın tanıtımı aşağıda gelecektir.

4) *Mısbâhu'l-ervâh*: Beyzâvî'nin kelâma dair ikinci telifi olan eserin tanıtımı yine aşağıda yapılacaktır.

5) *Muntehe'lmunâ fî şerhi esmâillâhi'l-husnâ: Envârü' Tenzil'de* kendisine ait olduğunu zikrettiği⁵³ ve tanıtımı son kısımda yapılacak olan bu eser de kelâm ilmine dair bir telifür.

6) *Minhâcü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*: Usûli Fıkha dair muhtasar bir kitap olan bu esere de kendisinden sonra gelen bir çok âlim değer verip üzerinde şerh ve haşiye tarzında çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bir mukaddime ve yedi bölümden oluşan eseri Beyzâvî Urmevî'nin *el-Hâsil* adlı kitabından ihtisar etmiştir. Fahreddin Cârberdî, Şemseddin el-İsfahanî, Kâdî Ubeydelî, Muhammed el-Cezerî, Taceddin es-Subkî, İbnu'l-Mulkin, Ubeydullah el-İberî, Kâdî Zekeriyya el-Ensârî ve daha başkaları esere şerh ve haşiyeler yazmıştır.⁵⁴ Eser matbudur (Kahire 1326).

7) *el-Gayetü'l-kusvâ fî dirâyeti'l-fetvâ*: Gazzâlî'nin Şâfiî fikhına ait *el-Basît* adlı eserinden ihtisar ettiği *el-Vasûlü'l-muhû bi ektâri'l-Basîr*'in özetidir. Eser Ubeydullah b. Muhammed el-Ferganî,⁵⁵ Muhammed b. Es'ad et-Tüsterî⁵⁶ Muhammed b. Muhammed el-Aksarayî, Muhammed b. Muhammed el-Vâsîti⁵⁷ İbrâhim b. Abdurrahman el-Umeyri,⁵⁸ İbn Dakîk el-İd,⁵⁹ Muhammed el-Yemânî (Âsaf II, 1156), İbnü'l-Âkûlî, Musa b. Muhammed⁶⁰ tarafından şerhedilmiştir. Ebû Abdullah Muhammed b. Zahîr tarafından da *el-Kifâye* adıyla nazma çevrilmiştir.⁶¹ *el-Gâye*, Ali Muhyiddin el-Karadağî'nin tahkikiyle neşredilmiştir (Kahire 1402/1982).

8) *Tuhfetü'l-ebrâr Şerhu Mesâbîhi's-sünne* adıyla da bilinen kitap Bagavî'nin *Mesâbîhu's-sünne* adlı hadis mecmuasının şerhi olup Beyzâvî'ye ait olduğu kendi ifadesiyle sabittir.⁶² Girişinde İslâm ilimlerinin taksimi ve hadis usûlüne dair bilgilerin yer aldığı şerhte itikadî ve fikhî mezheplerin farklı görüşleri belirtilir. Eserin

52 Halet Efendi, nr. 800, 213^a.

53 IV, 480.

54 Katip Çelebi, a.g.e., II, 1878-1880.

55 Topkapısarayı Ktp, Koğuşlar, nr. 768.

56 Topkapısarayı Ktp., III, Ahmet, nr. 1059.

57 Katip Çelebi, a.g.e., II, 1 192.

58 Selim Ağa Ktp., nr. 468.

59 Topkapısarayı Ktp., Revan Köşkü, nr. 642.

60 İsmail Paşa, *İdâhu'l-meknûn*, II, 140.

61 Katip Çelebi, a.g.e., II, 1 193.

62 *Envârü't-Tenzil*, II, 283.

birçok yazma nüshası mevcuttur (bk. msl. Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa. nr. 149, Fatih nr. 968, H. Hüsnü Paşa nr. 235). Brockelmann, *Mesâbihü's-sünne* üzerine Tebrîzî'nin telif ettiği *Mışkâtü'l-Mesâbih* adlı esere Beyzâvî tarafından *Şerhu Mışkâtü'l-Mesâbih* adıyla bir şerh yapıldığını belirtiyorsa⁶³ da bu yanlıştır. Çünkü Hatîb et-Tebrîzî'nin 737 yılından sonra vefat ettiği şüphesizdir.⁶⁴ Binaenaleyh söz konusu şerhe Beyzâvî'nin haşiye yazması zaman bakımından imkansızdır.

9) *Lubbü'l-elbâb fî ilmi'l-i râb*: İbn Hâcib'in zikretmediği nahiv kaidelerine temas ederek *el-Kâfiye*'nin eksiklerini tamamlayan eser bizzat Beyzâvî'den başka Birgivi (*İmühânü'l-ekziyâ*), Bâyezid b. Abdülgaffar el-Konevî (*Mudricü'l-fevâid*), Muhammed b. Ali el-Kunbâtî (Hulâsatü'l-kutub) tarafından şerhedilmiş olup Birgivi şerhiyle birlikte basılmıştır (İstanbul 1270, 1305).

10) *Nizamü't-tevârih*: Hz. Âdem'den itibaren müellifin vefatına kadar geçen olaylar, özellikle peygamberler tarihi ve ayrıca Emevîler, Abbâsiler, Samanoğulları, Gazneliler, Deylemler, Selçuklular ve Moğollar hakkında değerli bilgiler ihtiva eden ve Farsça yazılan kitap Seyyid Mansur tarafından neşredilmiştir (Haydarâbâd 1930). Eserin Süleymaniye Kütüphanesinde yazma nüshası vardır.⁶⁵

11) *Risâle fî ta'rîfâtü'l-ulûm ve mevdûâtüha*: Dînî ve gayr-ı dînî ilimlere ait tariflerin yapıldığı ve konularının belirtildiği risâle ortaboy üçbuçuk varaktır.⁶⁶

Kaynaklarda Beyzâvî'ye nisbet edildiği halde günümüze kadar ulaştığı bilinmeyen eserler de şunlardır;

12) *el-İdâh* (Kelâm),

13) *Şerhu'l-Metâli* (Sirâcüddin el-Urmevî'nin mantığa dair eserinin şerhi);

14) *Mırsadü'l-efhâm ilâ mebâdi'l-ahkam* (İbn Hâcib'in *Muhtasarü Münthehe's-sûli ve'l-emel* adlı eserinin şerhidir ki buna kendisi de *Envârü't-Tenzil*'de temas eder.⁶⁷

15) *Şerhu'l-Minhâc* (kendi eserine yaptığı şerh);

16) *el-Ayn* (tefsir).

17) *Şerhu Mukaddimeti İbn Hâcib*.

18) *Ta'lik alâ Muhtasari İbn Hâcib*.

19) *Şerhu'l-Mahsûl min ilmi'l-usûl*.

20) *Şerhu Münthebi'l-Mahsûl fî'l-usûl*: Bu son iki eserin aslı fahredden er-Râzî'ye ait usûl-i fıkıh kitaplarıdır.

63 GAL, Suppl., I, 621.

64 Nâsirüddin el-Elbânî, *Mışkâtü'l-Mesâbih* (Girişinde), Dumaşk 1380/1960, I, 3.

65 Ayasofya, nr. 3605.

66 Süleymaniye Ktp., esad Efendi, nr. 3684/14.

67 II, 68, 359.

21) *Muhtasar fi'l-hey'e*.

22) *Şerhu'l-fusûl li't-Tûsî* (astronomi).

23) *Şerhu'l-Kâfiye* (nahiv).

24) *Şerhu'l-Tenbîh*: Ebû İshak eş-Şirâzî'nin fıkha dair eserinin şerhidir.

25) *et-Tehzib ve'l-ahlâk*: Tasavvufa dair bilinen tek eseridir.

Beyzâvi'ye ait olmadığı halde lakap benzerliği sebebiyle ona nisbet edilen eserler de şunlardır: *el-İrşad fi'l-fikh*, *et-Tebşıra fi'l-fikh*, *et-Tezkire fi'l-furû*: Bu eserlerin üçü de Ebû Bekr el-Beyzâvî'ye aittir.⁶⁸ Süleymaniye Kütüphanesi kataloglarında Beyzâvî'ye nisbet edilen *Fetâvâ fi hakkı's-Şeyh İbni'l-Arabî* adlı risâle⁶⁹ Ebû'l-Kasım b. el-Hüseyn el-Beyzâvî'nin, *Tebşiratü'l-muntehî* adlı eser ise Saderdîn-Konevî'nidir.⁷⁰

E. KELÂMLA İLGİLİ ESERLERİNİN TANITIMI

1) TAVÂLİ'U'L-ENVAR. Eş'ariyye mezhebinin meşhur kaynaklarından sayılan eser bir mukaddime ile üç bölümden oluşur. Giriş mahiyetindeki mukaddime mebdâfî (nazar, tasavvur, tasdik, bedihî ve kesbî bilgiler), tarif (hadd-i tâm, hadd-i nâkıs, müfred ve mürekkeb), kıyas ve çeşitleri (katî, zannî, akli ve nakli deliller) nazarın hükmü ve değeri gibi mantık ilmiyle alakalı konulara yer verilir. Bu mevzular işlenirken muhalif mezhep ve fırkaların fikirlerine temas edilir ve gerekli tenkidler yapılır. Mukaddime, marifetullaha tahsis edilen bir bahisle son bulur.

Birinci bölümde "mümkinât" ana başlığı altında külliyyât (mâlum, mevcut, madum, zihni varlık, harici varlık, Allah'ın vücûbu, mahiyet, hakikat, imkân, kıdem, hudus, vahdet, kesret, illet, malul), arazlar (a'râz, a'yân, kemiyet, keyfiyet, akli ve hissî duyular) ve cevherler (cevher ve cisimlerin hudûsu, ulvî cisimler, semâvî ve arâdî nefisler, nüfûs-i nâtika ve ruhlar) konuları yer alır.

İkinci bölümde ilâhiyyât bahisleri, üçüncü bölümde peygamberlik ve buna bağlı olarak sem'iyât konuları ele alınır.

Kitabın sonunda, Şia'yı red maksadıyla imamet bahsi eklenmiştir. Kitap, ashabın fazileti konusuyla nihayet bulur.

Muhtevası itibariyle, önceki kelâm kitaplarında göze çarpmayan bir tertibe sahip bulunan *Tavâlî*'in mukaddime kısmı ile birinci bölümü-ki bu bahisler yaklaşık olarak kitabın üçte ikisini teşkil etmektedir- kelâm ilminin vesâili durumunda olan felsefî

68 Subkî, *Tabakât*, IV, 97, Katip Çelebi, a.g.e., I, 392; İsmail Paşa, *Hediyetu'l-ârifin*, I, 462.

69 Lâleli, nr. 3720/9, Hacı Mahmut Efendi, nr. 2522.

70 Ayasofya, nr. 1691, 1692.

bahislerden oluşmuştur. İslâm akaidinin ana konularını teşkil eden ilâhiyyât, nübüvât ve sem'iyât bahislerine ise kitabın üçte biri gibi çok az bir kısmı ayrılmıştır. *Tavâli*, felsefî bahislere bu derece yer vermek suretiyle kélâm kitaplarının adeta felsefe kitabı haline gelmesinde şekil ve muhteva bakımından öncülük yapmıştır.⁷¹ Böylece Râzî (606-1210) ile Âmidî (631/1233) tarafından başlatılan felsefe ile kelâmın mezc işi *Tavâlî*'de en üst noktaya ulaşmıştır. Daha sonra telif edilen *Şerhu'l-Mekâsîd* ile *Şerhu'l-Mevâkıf*, *Tavâlî*'nin plânını örnek alarak felsefenin tâbiyyât ve kısmen ilâhiyyat bahislerini kelâm ilmine ilave etmişler ve mezkur iki ilmin problemlerinde bir birleşme meydana getirmişlerdir.⁷²

Tavâli üzerine çeşitli alimler tarafından yapılan şerhlerin ilki Ubeydullah b. Muhammed el-Ubeydî el-İbîrî'nin (743/1342) yaptığı *Metâli'u'l-Enzâr alâ Tavâli'l-i'l-envâr*'dır.⁷³ En meşhuru ise Şemseddîn Mahmud b. Abdîrrahman el-İsfahânî'nin (749/1349) yazdığı *Metâliu'l-Enzâr alâ Tavâli'l-Envâr*'dır. Zamanında önemli hizmetler ifa eden bu şerh üzerinde de çalışmalar yapılmıştır. Bu meyanda Seyyid Şerif Cürçânî (816/1413), Hamîduddin b. Efdaluddin el-Huseynî (908/1502), Mustafa Evhaduddin Yarhisârî (911/1515), Nureddin b. Yusuf Sarıgürz Efendi (934/1528), Muslihuddin Muhammed el-Lârî (979/1571) ve daha başkaları tarafından haşiyeler yazılmıştır.⁷⁴ Mezkûr iki şerhin dışında Hacı Paşa el-Aydinî (816/1413), Zeyneddin Abdurrahman b. Muhammed el-Kazvinî (836/1432), Hocaîzâde Mustafa b. Yusuf (893/1483), Celâleddin ed-Devvânî (908/1502), Kadı Zekeriyya b. Muhammed el-Ensârî (926/1519), İbrahim b. Muhammed el-İsferâînî (943/1536), Taşkoprîzâde Ahmed b. Mustafa (969/1561) ve diğer alimler *Tavâli* üzerine şerhler yazmışlardır.⁷⁵ *Tavâlî* ayrıca hicrî 1165 yılında Üsküplü Kadı Hacı Mustafa Sıdkı tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁷⁶

Kelâm ilmi sahasında yazılmış özlü bir eser mahiyeti arzeden *Tavâli* muhtevasının tertibi, konuların karakterine uygun ifade ve istidlallerinin sağlamlığı sebebiyle olacaktır ki felsefe ile mezcedilmiş kelâm devrinin makbul bir metni kabul edilmiş ve asırlarca alimlerin iübarını kazanmıştır.

Osmanlı medreselerinde İsfahânî'nin şerhiyle birlikte uzun müddet ders kitabı olarak okutulan⁷⁷ eserin ilmî neşri yapılmamış olup İstanbul kütüphanelerinde çeşitli nüshaları mevcuttur.⁷⁸ İsfahânî'nin şerhiyle birlikte hicrî 1305 yılında İstanbul'da, 1323 yılında da Kahire'de basılmıştır.

71 İbn Haldun, *Mukaddime*, Kahire 1322, s. 254.

72 İzmirli, *Yeni İlim-i Kelâm*, İstanbul 1339/1341, I, 87.

73 Süleymaniye Ktp., Fatih nr. 344.

74 Katip Çelebi, a.ge.e., 1116; Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 341, II, 53.

75 Katip Çelebi, a.ge.e., II, 1117; İsmail Paşa *İdâhu'l-meknûn*, İstanbul 1971, II, 87; Brockelmann, *Suppl.*, I, 742-743.

76 Süleymaniye Ktp., Giresun nr. 74.

77 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmî Teşkilatı*, Ankara 1984, s. 21.

78 Han Beşir Ağa nr. 150; Şehid Ali Paşa, nr. 1703; Şehzâde Mehmet nr. 64.

2. MISBÂHU'L-ERVÂH

Eserin Süleymâniye Kütüphanesinde iki yazması mevcut olup bunlardan Lâleli 786 numarada kayıtlı nüshada müellifin adı yanlışlıkla Ömer b. Abdullah diye yazılmıştır. 2286 numarada kayıtlı olan diğer yazmada ise yazarın adı Kâdî Beyzâvî diye kaydedilmiştir.

Bir mukaddime ve üç bölümden oluşan eserin girişinde mantığın ana konularından tasavvûrât ve tasdikât kısımları özetlenir. Mümkinât bahsinin ele alındığı birinci bölümde bilginin taksimi, varlık-yokluk, imkân-vücub, vahdet-kesret, illet-malûl, araz ve cevher konuları işlenir.

İlâhiyat bahislerine ayrılan ikinci bölümde imkân delili anlatıldıktan sonra Allah'ın (tenzîhi, subûti, fi'li, haberi) sıfatları incelenir.

Üçüncü bölümde ise peygamberlik, kabir hayatı, ölümden sonra diriliş, hesaba çekilme, sırat, mizân, cennet ve cehennem gibi ahiret bahisleri kısaca belirtilir. Eser imamet konusuyla son bulur.

Küçükboy kırkiki varak olan ve öğrencilere hitap eder mahiyette yazılan eser Tavâliu'l-envâr'ın muhtasarı gibi görünmektedir.

3. MUNTEHA'L-MUNÂ Fİ ŞERHİ ESMÂİ'L-LÂHİ'L-HÜSNÂ

Beyzâvî'nin Esmâ-i hüsnâ adlı telif türüne dair olan eseri ilmin değerini dile getiren bir mukaddime ile başlar. İnsana ait en değerli nitelik olmasına rağmen aklın Allah'ın zat ve sıfatlarını künhüyle bilmeye yetmediği anlatıldıktan sonra Kuran'da ve hadislerde belirtilen 99 esmâ-i hüsnânın açıklanmasına geçilir.

İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde esmâ-î hüsnâ hadisi, isim, isimlendirme, isim verilen varlık konuları Eşari ve Mutezile mezhebine göre delilleriyle birlikte tartışılır ve ilahî isimlerin Mutezile'nin öne sürdüğünün aksine dinî nasların bildirmesine bağlı olduğu vurgulanır. Daha sonra ilâhî isimlerin menşei, anlamları ve bunları anmanın dinî değeri üzerinde durulur.

İkinci bölümde hadiste belirtilen 99 ismin dışında kalan, fakat Kur'an ve Sünnette yer alan diğer ilahî isimler açıklanır.

Eserde Gazzâlî ve Fahreddin er-Râziden nakiller yapılır. Ebû Hanife'nin bu konuya dair görüşlerine yer verilerek tenkid edilir. Ayrıca Mutezilenin tenkidine ağırlık verilir. Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde mevcuttur.⁷⁹

79 Şehid Ali Paşar, nr. 428.

SONUÇ

Öyle görünüyor ki Kâdî Beyzâvî, Moğolların Bağdad ve civarını işgal etmesiyle kesintiye uğrayan ve geçici bir duraklama dönemine giren İslâm ilimlerinin yeni bir gelişme sürecine girmesinde önemli rol oynamış İslâm alimlerinden biridir. İslâm ilimlerini sentezci bir metod geliştirerek ele alması, yorumlaması ve benimsediği metodu eserlerinde başarılı bir şekilde uygulaması onun en önemli özelliğidir. Edebiyat, felsefe ve mantık gibi sosyal ilimlerin yanında astronomi ve diğer tabî ilimlerden de faydalanarak geliştirdiği sentezci metodu bir anlamda dinî mezhepler arasında da uyguladığı görülmektedir. Nitekim felsefe ile kelâmı birleştiren bir Eşarî kelimcisi olmasına rağmen haberî sıfatlar konusuna selef ulemasının temel görüşünü yansıtan agnostik bir tutumla yaklaşması, cennetin yedinci kat göğün üstünde, cehennemın ise yedinci kat yerin altında bulunduğu inanan selef mezhebi ile aynı görüşü paylaşması; Zemahşerî'nin Mutezile mezhebi esaslarına göre telif ettiği el-Keşşâf'ı, Envâr'ut-Tenzil adlı tefsiri için belâğat konularında temel kaynaklarından biri olarak seçmesi ve Zemahşerî'nin Ehl-i sünnet dışındaki mezhepden olmasını ondan istifade etmek için bir engel görmemesi gibi hususlar öne sürdüğümüz görüşün açık delilleridir. Beyzâvî'nin sentezciliği bu noktada da kalmamaktadır. Başlangıcından beri kelimcilerin büyük çoğunluğu itibarıyla karşı çıktıkları bazı tasavvufî görüşleri benimsemek suretiyle kelâm ve tasavvufu da mezcetmiştir. İlhamı bir bilgi kaynağı kabul etmesi, gaybın velilik derecesine ulaşmış insanlar tarafından bilineceğini kabul etmesi bu konuya ait açık örneklerdir.

Netice olarak Beyzâvî'nin kullandığı sentezci metodun üç boyutu bulunduğunu söyleyebiliriz:

- 1) Edebiyat, felsefe ve mantıkla kelâm ve tefsiri mezcetmiştir.
- 2) Kelamla tasavvufu uzlaştırmaya çalışmıştır.
- 3) Mutezile ve selef metodlarından yararlanmıştır.